

کاربردهایی از اتوماتون متناهی

سمیه تاری

چکیده. مباحث مربوط به زبان‌های صوری و مدل‌های مناسب برای آن‌ها، از مفاهیم پایه و اساسی در رشته علوم کامپیوتر است. از ساده‌ترین مدل‌های محاسبه، اتوماتای متناهی هستند. دلیل سادگی این نوع ماشین‌ها این است که حافظه کمکی در آن‌ها وجود ندارد؛ با وجود این، بسیاری از مسائل را می‌توان با استفاده از اتوماتای متناهی حل کرد. در این مقاله مفهوم اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی معرفی می‌شود. سپس از اتوماتای متناهی در جستجوی متن برای یک نمونه خاص استفاده می‌شود. هم‌چنین روند خرید اینترنتی با استفاده از آن مدل‌سازی می‌شود.

۱. مقدمه

در سیستم‌های ریاضی مدل‌سازی محاسبه، از مفهوم تخصصی زبان استفاده می‌شود. به هر مجموعه متناهی از نمادها یک الفبا^۱ گفته می‌شود. فرض کنید Σ یک الفبا باشد. هر دنباله متناهی از نمادهای موجود در Σ یک رشته^۲ نامیده می‌شود. رشته پوچ^۳ که با نماد λ نشان داده می‌شود، رشته‌ای است که در آن هیچ نمادی از Σ به کار نرفته است. مجموعه تمام رشته‌های متشکل از اعضای Σ با نماد Σ^* نشان داده می‌شود. هر زیر مجموعه از Σ^* یک زبان^۴ نامیده می‌شود.

یک ماشین (اتوماتون) یک مدل انتزاعی از کامپیوتر است که یک واحد کنترل دارد. واحد کنترل، حالت‌های داخلی دارد که در هر لحظه از زمان می‌تواند در یکی از حالت خود باشد. هر ماشین، یک رشته از یک الفبای مفروض را به عنوان ورودی دریافت می‌کند. ورودی را برحسب واحد کنترل خود می‌خواند، و در پایان یک خروجی ایجاد می‌کند.

در دهه‌ی ۱۹۳۰ تورینگ^۵ ماشینی را تحلیل و بررسی کرد که توانایی‌های کامپیوترهای امروزی را داشت (امروزه مدل مورد بررسی به ماشین تورینگ معروف است). در واقع هدف او این بود که بین کارهایی که ماشین قادر به انجام آن‌ها بود و کارهایی که ماشین قادر به انجام آن‌ها نبود، یک مرزبندی را ایجاد کند. در دهه‌های ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰ انواع ساده‌تری از مدل‌های محاسبه که امروزه به اتوماتای متناهی معروف شده‌اند، توسط تیمی متشکل از ریاضیدانان، زیست‌شناسان، روانشناسان، مهندسان و متخصصین اولیه نظریه علوم کامپیوتر بررسی شد. هدف اصلی این پژوهشگران شبیه‌سازی مغز انسان بوده است [۴].

عبارت و کلمات کلیدی. زبان صوری، اتوماتون متناهی غیرقطعی، اتوماتون متناهی قطعی، جستجوی متن.

دبیر تخصصی: محمدرضا پوریایولی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۲۳

<http://dx.doi.org/10.22108/msci.2020.120773.1354>

¹Alphabet ²String ³Null String ⁴Language ⁵Turing

در نظریه علوم کامپیوتر، اتوماتای متناهی، از ساده‌ترین مدل‌های محاسبه هستند. اتوماتون متناهی، ماشینی است که تعداد متناهی حالت در واحد کنترل خود دارد و خروجی «بله» یا «نه» را تولید می‌کند. بسیاری از ابزارهای مورد استفاده را می‌توان یک اتوماتون متناهی در نظر گرفت. به عنوان مثال فرآیند روشن یا خاموش کردن یک چراغ با یک اتوماتون متناهی مدل‌سازی می‌شود.

رایین^۶ و اسکات^۷ [۹]، اتوماتای متناهی را معرفی کرده‌اند. اتوماتای متناهی به دو دسته اتوماتای متناهی قطعی و غیرقطعی تقسیم می‌شوند. در اتوماتون متناهی قطعی در هر لحظه از زمان، حرکت ماشین برحسب ورودی و حالت داخلی آن مشخص است؛ در حالی که در اتوماتون متناهی غیرقطعی در هر لحظه از زمان، حرکت ماشین برحسب ورودی و حالت داخلی آن وابسته به انتخاب‌های مختلف واحد کنترل است. برای حل برخی از مسائل، استفاده از اتوماتای متناهی قطعی مناسب است و در برخی موارد نیز استفاده از اتوماتای متناهی غیرقطعی مناسب است. رایین و اسکات هم‌ارزی اتوماتای متناهی قطعی و غیرقطعی را اثبات کرده‌اند.

از اتوماتای متناهی در بسیاری از نرم‌افزارها استفاده می‌شود. به عنوان مثال می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- نرم افزارهای طراحی و کنترل رفتار مدارهای دیجیتال [۵].
- واحد «تحلیل‌گر واژه‌ای» کامپایلر که دریافت متن و تفکیک آن به بخش‌هایی (مثل شناسه‌ها، کلید واژه‌ها و نشانه‌گذاری) را انجام می‌دهد [۴، ۸].
- نرم افزارهای پوشش متن‌های بزرگ مانند مجموعه صفحات وب، برای یافتن وجود واژه، عبارت یا یک چیز خاص [۱، ۲].

- نرم افزارهای کنترل سیستم‌هایی که تعدادی متناهی حالت مجزا دارند مانند پروتکل‌های ارتباطی یا پروتکل‌های امن تبادل داده [۳، ۴].

در بخش ۲ از این مقاله، به طور مختصر توصیف ریاضی اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی بیان می‌شود. در بخش ۳، اتوماتون متناهی غیرقطعی در مدل‌سازی روند خرید اینترنتی استفاده می‌شود. در بخش ۴، کاربرد اتوماتون متناهی در جستجوی کلمات کلیدی بیان می‌شود.

۲. اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی

در این بخش، مفهوم انتزاعی اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی معرفی می‌شود و با وجود تفاوت در عملکرد اتوماتون متناهی قطعی و غیر قطعی، نشان داده می‌شود که قدرت محاسباتی هر دو یکسان است [۶، ۷، ۱۰].

اگر Σ یک الفبا باشد. یک اتوماتون متناهی قطعی، به صورت شهودی وسیله محاسبه‌گری (الگوریتمی) است که به ازای هر رشته $x \in \Sigma^*$ ، به عنوان ورودی، خروجی «بله» یا «نه» را تولید می‌کند، و زبان پذیرفته‌شده برای یک اتوماتون متناهی قطعی، مجموعه تمام رشته‌هایی است که به ازای آن‌ها خروجی بله تولید می‌شود. اتوماتون متناهی قطعی با استفاده از نمادهای ریاضی (بخصوص توابع)، جدول انتقال یا دیاگرام انتقال تعریف می‌شود.

تعریف ۱.۲. یک اتوماتون متناهی قطعی^۸ پنج تایی $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ است که در آن:

- Q یک مجموعه متناهی است که آن‌را مجموعه حالت‌های M می‌نامند.
- Σ یک الفبا است.
- $q_0 \in Q$ حالت شروع است. محاسبه در حالت q_0 آغاز می‌شود.
- A یک زیرمجموعه از Q است که آن‌را مجموعه حالت‌های پایانی می‌نامند. در حالتی که محاسبه در حالت پایانی تمام شود به منزله رسیدن به جواب «بله» است. در غیر این صورت به منزله رسیدن به جواب «نه» است.

^۶Rabin ^۷Scott ^۸Deterministic Finite Automaton

– δ یک تابع از $Q \times \Sigma$ به Q است که آنرا تابع انتقال^۹ می‌نامند. تابع δ نحوه عملکرد M را توصیف می‌کند.

تبصره ۲.۲. تابع انتقال $\delta: Q \times \Sigma \rightarrow Q$ ، با استفاده از دیاگرام انتقال با ویژگی‌های زیر مشخص می‌شود:

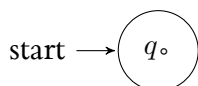
– هر حالت $q \in Q \setminus A \cup \{q_0\}$ به صورت زیر در دیاگرام نشان داده می‌شود:

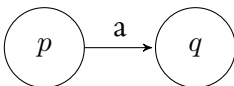
– هر حالت $q \in A$ به صورت زیر در دیاگرام نشان داده می‌شود:

– حالت شروع به صورت زیر در دیاگرام نشان داده می‌شود:

– $\delta(p, a) = q$ به صورت زیر در دیاگرام نشان داده می‌شود:

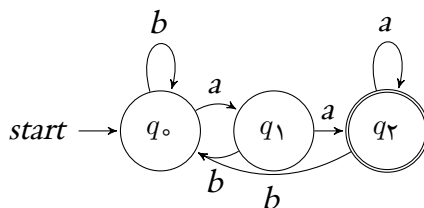

مثال ۳.۲. اتوماتون متناهی $M = (\{q_0, q_1, q_2\}, \{a, b\}, q_0, \{q_2\}, \delta)$ را در نظر بگیرید که در آن تابع δ در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱: جدول انتقال M مربوط به مثال ۳.۲

δ	a	b
q_0	q_1	q_0
q_1	q_2	q_0
q_2	q_2	q_0

به عبارت دیگر $q_0, \delta(q_0, b) = q_0, \delta(q_1, b) = \delta(q_2, b) = q_0, \delta(q_0, a) = q_1, \delta(q_1, a) = q_2, \delta(q_2, a) = q_2$. دیاگرام انتقال M در شکل ۱ آورده شده است.

شکل ۱: دیاگرام انتقال مربوط به مثال ۳.۲

^۹Transition Function

هر اتوماتون متناهی $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ به ازای هر رشته ورودی $x \in \Sigma^*$ ، در حالت شروع q_0 با خواندن اولین نماد x محاسبه خود را شروع می‌کند. برحسب تابع انتقال خود، تغییر حالت می‌دهد و نمادهای بعدی را یکی پس از دیگری می‌خواند. در نهایت به انتهای رشته می‌رسد که محاسبه را در این مرحله با حالت پایانی یا حالت غیرپایانی برای رشته x تمام می‌کند. رشته $x = baa$ را در مثال ۳.۲ در نظر بگیرید. هنگام شروع محاسبه، M در حالت q_0 نماد b را خوانده، به نماد بعدی می‌رسد. طبق تابع انتقال، حالت آن q_0 می‌شود. اکنون در حالت q_0 نماد a را خوانده به نماد بعدی می‌رسد. طبق تابع انتقال خود، حالت آن q_1 می‌شود. در این مرحله نماد a را در حالت q_1 خوانده و به انتهای رشته می‌رسد. طبق تابع انتقال، حالت آن q_2 می‌شود. بنابراین در انتهای محاسبه به حالت پایانی q_2 می‌رسد. به همین ترتیب برای رشته $x = aab$ در انتهای محاسبه به حالت غیرپایانی q_0 می‌رسد.

برای به دست آوردن توصیف دقیق مفهوم شهودی محاسبه انجام شده توسط اتوماتون متناهی قطعی (به عنوان مثال روند توصیف شده در بالا برای رشته $x = baa$)، توسیع تابع انتقال $\delta : Q \times \Sigma \rightarrow Q$ به تابع $\delta^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow Q$ لازم است که با استفاده از استقرا انجام می‌شود.

تعریف ۴.۲. فرض کنید $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ یک اتوماتون متناهی قطعی باشد. در این صورت تابع انتقال توسعه یافته^{۱۰} $\delta^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow Q$ به صورت استقرایی زیر تعریف می‌شود:

$$\begin{aligned} & - \text{به ازای هر } q, \lambda \in Q, \delta^*(q, \lambda) = q \\ & - \text{به ازای هر } q \in Q, y \in \Sigma^*, \sigma \in \Sigma, \delta^*(q, y\sigma) = \delta(\delta^*(q, y), \sigma) \end{aligned}$$

مثال ۵.۲. اتوماتون متناهی قطعی مثال ۳.۲ را در نظر بگیرید. در این صورت

$$\begin{aligned} \delta^*(q_0, aaba) &= \delta(\delta^*(q_0, aab), a) = \delta(\delta(\delta^*(q_0, aa), b), a) = \delta(\delta(\delta(\delta^*(q_0, a), a), b), a) = \\ &= \delta(\delta(\delta(\delta(q_0, a), a), b), a) = q_1 \end{aligned}$$

با استفاده از تابع انتقال توسعه یافته، تعریف ریاضی زبان پذیرفته شده برای اتوماتون متناهی قطعی بیان می‌شود.

تعریف ۶.۲ (الف). فرض کنید $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ یک اتوماتون متناهی قطعی باشد. زبان پذیرفته شده برای M که با نماد $L(M)$ نشان داده می‌شود، عبارت است از:

$$L(M) = \{x \in \Sigma^* : \delta^*(q_0, x) \in A\}$$

(ب) زبان $L \subseteq \Sigma^*$ محاسبه پذیر توسط یک اتوماتون متناهی قطعی است هرگاه اتوماتون متناهی قطعی مانند $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ موجود باشد که $L = L(M)$.

یک اتوماتون متناهی غیرقطعی، از بسیاری جهات شبیه اتوماتون متناهی قطعی است. تفاوت عمده آن‌ها در تعریف تابع انتقال است. در هر اتوماتون متناهی قطعی پردازش هر رشته برحسب تابع انتقال به صورتی یکتا انجام می‌شود؛ اما در اتوماتون متناهی غیرقطعی به دلیل تعریف تابع انتقال به صورت خاص، امکان پردازش یک رشته به روش‌های مختلف وجود دارد.

تعریف ۷.۲. یک اتوماتون متناهی غیرقطعی^{۱۱} پنج تایی $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ است که در آن:

- Q یک مجموعه متناهی است که آنرا مجموعه حالت‌های M می‌نامند.
- Σ یک الفبا است.
- $q_0 \in Q$ حالت شروع است.

¹⁰Extended Transition Function ¹¹Nondeterministic Finite Automaton

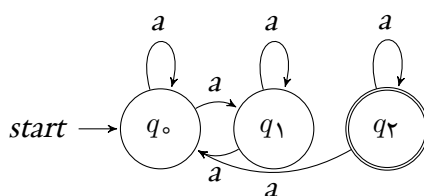
– A یک زیرمجموعه از Q است که آن را مجموعه حالت‌های پایانی می‌نامند.
 – $\delta : Q \times \Sigma \cup \{\lambda\} \rightarrow P(Q)$ تابع انتقال M است که در آن $P(Q)$ مجموعه تمام زیرمجموعه‌های Q است.
تبصره ۸.۲. توضیح نکات زیر در مورد تابع انتقال اتوماتون متناهی غیرقطعی $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ ضروری است:
 • اگر $\delta(q, \sigma) = \emptyset$ ، آنگاه M در حالت q با خواندن نماد σ ، هیچ تبدیل حالت نخواهد داشت و محاسبه متوقف می‌شود.
 • اگر $\delta(q, \sigma) = \{p_1, \dots, p_n\}$ ، آنگاه M در حالت q با خواندن نماد σ ، امکان تبدیل حالت به حالت‌های p_1, \dots, p_n (به عبارت دیگر n انتخاب) را دارد.
 • چون λ رشته پوچ است، لذا $\delta(q, \lambda) = \{p_1, \dots, p_n\}$ به معنای این است که M در حالت q امکان تغییر حالت به حالت‌های p_1, \dots, p_n را بدون خواندن نمادی از رشته ورودی دارد. در اصطلاح M در حالت q ، روی رشته ورودی در جا می‌زند؛ ولی حالت آن می‌تواند به یکی از حالت‌های p_1, \dots, p_n تغییر کند.
 برای رسم دیاگرام انتقال مربوط به اتوماتای متناهی غیرقطعی از نمادهای معرفی شده برای رسم دیاگرام انتقال اتوماتای متناهی قطعی استفاده می‌شود.

مثال ۹.۲. اتوماتون متناهی غیرقطعی $M = (\{q_0, q_1, q_2\}, \{a, b\}, q_0, \{q_2\}, \delta)$ را در نظر بگیرید که جدول ۲ تابع انتقال آن را توصیف می‌کند.

جدول ۲: جدول انتقال M مربوط به مثال ۹.۲

δ	a	b	λ
q_0	$\{q_0, q_1\}$	\emptyset	\emptyset
q_1	$\{q_0, q_1\}$	\emptyset	\emptyset
q_2	$\{q_0, q_2\}$	\emptyset	\emptyset

به عبارت دیگر، $\delta(q_0, a) = \{q_0, q_1\}$ ، $\delta(q_1, a) = \{q_0, q_1\}$ ، $\delta(q_2, a) = \{q_2, q_0\}$ و بقیه موارد متناظر با مجموعه تهی است. دیاگرام متناظر با آن در شکل ۲ آورده شده است.

شکل ۲: دیاگرام انتقال مربوط به مثال ۹.۲

فرض کنید $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ یک اتوماتون متناهی غیرقطعی باشد. در این صورت منظور از زبان پذیرفته شده برای M مجموعه x ‌های متعلق به Σ^* است که M در حالت شروع با خواندن نمادهای x از سمت چپ یکی پس از دیگری، بر حسب تابع انتقال δ ، حداقل از یکی از مسیرهای محاسبه به حالت پذیرش برسد. برای توصیف ریاضی زبان

پذیرفته شده برای M ، $L(M)$ ، توسیع تابع انتقال $\delta : Q \times \Sigma \cup \{\lambda\} \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ به تابع $\delta^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ لازم است. با توجه به اینکه این امکان وجود دارد که برای $n \in \mathbb{N}$ ، $\delta^n(p, \lambda)$ یک مجموعه‌ای با بیش از یک عضو باشد، بنابراین برای تعریف تابع δ^* تعریف زیر مورد نیاز است.

تعریف ۱۰.۲. فرض کنید $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ یک اتوماتون متناهی غیرقطعی باشد. در این صورت برای هر $q \in Q$ ، $\delta^n(q, \lambda)$ با استفاده از استقرا روی n به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$\begin{aligned}\delta^1(q, \lambda) &= \delta(q, \lambda) \cup \{q\} \\ \delta^{n+1}(q, \lambda) &= \delta^n(q, \lambda) \cup \{\delta^1(p, \lambda) : p \in \delta^n(q, \lambda)\}\end{aligned}$$

تعریف ۱۱.۲. فرض کنید $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ یک اتوماتون متناهی غیرقطعی باشد. در این صورت تابع انتقال توسعه یافته $\delta^* : Q \times \Sigma^* \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ به صورت استقرایی زیر تعریف می‌شود:
- به ازای هر $q \in Q$ ، قرار دهید:

$$\delta^*(q, \lambda) = \delta^n(q, \lambda)$$

که در آن $\delta^n(q, \lambda) = \delta^{n+1}(q, \lambda)$.

- به ازای هر $q \in Q$ ، هر $y \in \Sigma^*$ و هر $\sigma \in \Sigma$ قرار دهید:

$$\delta^*(q, y\sigma) = \bigcup_{p \in \delta^*(q, y)} \delta(p, \sigma) \cup \bigcup_{p \in \delta^*(q, y)} \delta^*(\delta(p, \sigma), \lambda)$$

مثال ۱۲.۲. اتوماتون متناهی غیرقطعی مثال ۴.۲ را در نظر بگیرید. در این صورت

$$\delta^*(q_0, \lambda) = \{q_0\}$$

$$\delta^*(q_0, a) = \bigcup_{p \in \delta^*(q_0, \lambda)} \delta(p, a) \cup \bigcup_{p \in \delta^*(q_0, \lambda)} \delta^*(\delta(p, a), \lambda) = \delta(q_0, a) \cup \delta^*(q_0, \lambda) = \{q_0, q_1\}$$

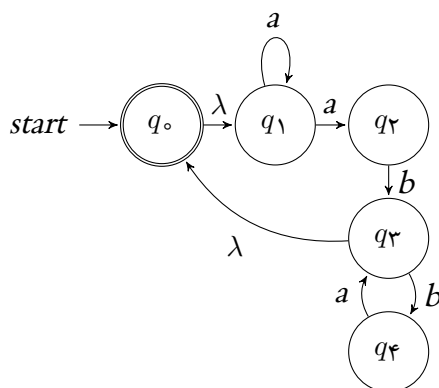
تعریف ۱۳.۲. الف) فرض کنید $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ یک اتوماتون متناهی غیرقطعی باشد. زبان پذیرفته شده برای M که با نماد $L(M)$ نشان داده می‌شود، عبارت است از:

$$L(M) = \{x \in \Sigma^* : \delta^*(q_0, x) \cap A \neq \emptyset\}$$

ب) زبان $L \subseteq \Sigma^*$ ، محاسبه‌پذیر توسط اتوماتون متناهی غیرقطعی گفته می‌شود هرگاه اتوماتون متناهی غیرقطعی مانند $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ موجود باشد که $L = L(M)$.

مجموعه زبان‌های محاسبه‌پذیر توسط اتوماتای متناهی غیرقطعی، همان مجموعه زبان‌های محاسبه‌پذیر توسط اتوماتای متناهی قطعی است. به عبارت دیگر اگر چه در اتوماتای متناهی غیرقطعی مسیریهای محاسباتی مختلف وجود دارد؛ ولی نسبت به اتوماتای متناهی قطعی قدرت محاسباتی بیشتری را ندارد و تنها انجام محاسبات را ساده‌تر می‌کند. به وضوح هر اتوماتون متناهی قطعی یک اتوماتون متناهی غیرقطعی است. در مثال ۱۴.۲ نحوه تبدیل یک اتوماتون متناهی غیرقطعی به اتوماتون متناهی قطعی توصیف می‌شود. هم‌ارزی این دو مفهوم نیز به همین روش اثبات می‌شود.

مثال ۱۴.۲. فرض کنید دیاگرام انتقال اتوماتون متناهی غیرقطعی $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ به صورت شکل ۳ باشد.

شکل ۳: دیاگرام انتقال مربوط به مثال ۱۴.۲

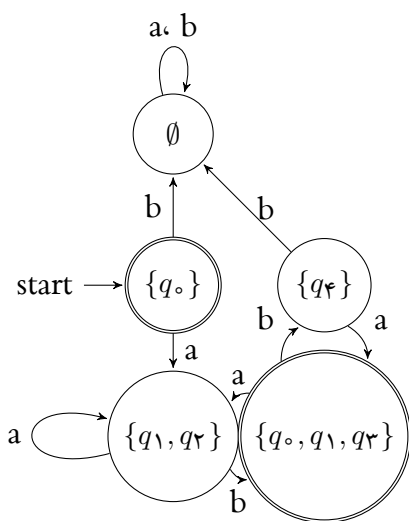
تبدیل M به یک اتوماتون متناهی قطعی در دو مرحله زیر انجام می‌شود:

مرحله ۱) ابتدا M تبدیل به اتوماتون متناهی غیرقطعی $M_1 = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta_1)$ می‌شود که در آن $\delta_1(p, \lambda) = \emptyset$ برای هر $p \in Q$. برای این منظور کافی است برای هر $p \in Q$ و $\sigma \in \Sigma$ قرار داده شود $\delta_1(p, \sigma) = \delta^*(p, \sigma)$. بنابراین با محاسبه δ^* تابع انتقال δ_1 محاسبه می‌شود.

مرحله ۲) اکنون اتوماتون متناهی قطعی $M_2 = (Q_1, \Sigma, \{q_0\}, A_1, \delta_2)$ را چنان در نظر بگیرید که در آن $Q_1 = \{q \subseteq Q : q \cap A \neq \emptyset\}$ و $A_1 = \{q \subseteq Q : q \cap A \neq \emptyset\}$ ، $\delta_2(q, \sigma) = \bigcup_{p \in q} \delta_1(p, \sigma)$ و $\delta_2 : \mathcal{P}(Q) \times \Sigma \rightarrow \mathcal{P}(Q)$ تابع انتقالی است که واضح است که $L(M) = L(M_2)$.

چون مجموعه حالات اتوماتون متناهی قطعی M_2 همان مجموعه توانی Q است که یک مجموعه ۵ عضوی است. بنابراین اتوماتون متناهی قطعی M_2 ، $2^5 = 32$ حالت دارد که در عمل بسیاری از این حالت‌ها غیرضروری هستند. به عبارت دیگر، بسیاری از این حالت‌ها متعلق به هیچ $\delta_2(q, \sigma)$ نیستند. در اصطلاح این حالت‌ها دسترس ناپذیر گفته می‌شوند که حذف آن‌ها از دیاگرام انتقال، هیچ تاثیری در محاسبات اتوماتون مورد نظر ندارد. برای حذف حالت‌های دسترس ناپذیر به صورت زیر عمل می‌شود:

ابتدا برای هر $\sigma \in \Sigma$ ، مقادیر $\delta_2(\{q_0\}, \sigma)$ محاسبه می‌شود و حالت‌های متناظر با آن‌ها به دیاگرام انتقال اضافه می‌شوند. چون $\delta_2(\{q_0\}, a) = \delta_1(q_0, a) = \{q_1, q_2\}$ و $\delta_2(\{q_0\}, b) = \delta_1(q_0, b) = \emptyset$. لذا حالت‌های $\{q_1, q_2\}$ و \emptyset به دیاگرام انتقال اضافه می‌شوند. سپس برای حالت‌های اضافه شده نیز مقادیر متناظر با آن‌ها محاسبه می‌شوند. در صورت نیاز حالت‌های جدید به دیاگرام انتقال اضافه می‌شوند. اضافه کردن حالت‌های جدید تا زمانی ادامه می‌یابد که در یک مرحله حالت جدیدی حاصل نشود. در پایان از حالت‌های موجود در دیاگرام انتقال، حالت‌های پایانی مشخص می‌شوند. در شکل ۴ دیاگرام انتقال M_2 آورده شده است. البته لازم به توضیح است که در برخی موارد به جای دیاگرام انتقال از جدول انتقال نیز استفاده می‌شود.

شکل ۴: دیاگرام انتقال M_2 مربوط به مثال ۱۴.۲

۳. اتوماتون متناهی غیرقطعی و خرید اینترنتی

در این بخش، کاربرد اتوماتای متناهی غیرقطعی در روند خرید اینترنتی مطالعه می‌شود. مدل مطرح شده توسط هاپ‌کرافت^{۱۲} و آلمن^{۱۳} [۴]، با جزئیات تکمیلی در اینجا توصیف می‌شود. مشتری برای خرید اینترنتی از پول الکترونیکی استفاده می‌کند و فروشنده مطمئن است که پول دریافتی واقعی است و امکان کپی از آن برای استفاده دوباره وجود ندارد. بنابراین فایل پول الکترونیکی باید توسط بانک با استفاده از یک سیستم کدگذاری، کدگذاری شود و یک بانک اطلاعاتی داده‌ای از فایل‌های معتبر صادر شده در بانک‌ها موجود باشد که واقعی بودن پول الکترونیکی را برای فروشنده تضمین نماید^{۱۴}.

به منظور استفاده از پول الکترونیکی باید روش‌هایی به کار گرفته شود که انعطاف لازم را برای مشتری فراهم کند. هم‌چنین صرف نظر از اینکه مقدار پول چقدر است باید یک سیاست مطمئن پیاده‌سازی شود که فقط اجازه انجام کارهای مجاز را بدهد. به عنوان مثال اجازه دزدیدن از دیگران یا ساختن پول تقلبی را ندهد.

۱.۳. وظایف اساسی. در این مثال سه مشارکت‌کننده وجود دارد: مشتری، فروشگاه و بانک. برای راحتی کار فرض بر این است که فقط یک نوع فایل پول الکترونیکی وجود دارد. مشتری می‌خواهد پول الکترونیکی را به حساب فروشگاه واریز کند، صاحب فروشگاه می‌تواند آن را از بانک وصول کند و فروشگاه اجناس را به مشتری ارسال می‌کند. تعامل میان این سه مشارکت‌کننده (مشتری، فروشگاه و بانک) به پنج حالت زیر محدود می‌شود:

۱ - مشتری برای خرید کالا، عمل پرداخت^{۱۵} را انجام می‌دهد. عمل پرداخت با نماد P در دیاگرام انتقال نشان داده می‌شود.

۲ - فروشگاه عمل درخواست وصول^{۱۶} پول را همراه با ارسال یک پیغام به بانک انجام می‌دهد. عمل درخواست با نماد R در دیاگرام انتقال نشان داده می‌شود.

^{۱۴} در اینجا جنبه کدگذاری پول یا نحوه نگهداری فایل‌های معتبر پول الکترونیکی بررسی نمی‌شود.

¹²Hopcroft ¹³Ullman ¹⁵Pay ¹⁶Redeem

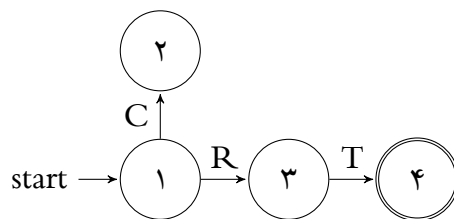
- ۳- بانک عمل انتقال پول^{۱۷} را با ایجاد یک پول الکترونیکی جدید و کدگذاری شده به حساب فروشگاه انجام می‌دهد. عمل انتقال پول با نماد T در دیاگرام انتقال نشان داده می‌شود.
- ۴- فروشگاه عمل ارسال^{۱۸} کالا را انجام می‌دهد. عمل ارسال با نماد S در دیاگرام انتقال نشان داده می‌شود.
- ۵- مشتری می‌تواند عمل لغو خرید^{۱۹} را انجام دهد که با یک پیغام درخواست برگشت پول به حساب مشتری به بانک فرستاده می‌شود. عمل لغو خرید با نماد C در دیاگرام انتقال نشان داده می‌شود.

۲.۳. مدل‌سازی. روند خرید اینترنتی، با استفاده از اتوماتای متناهی غیرقطعی مدل‌سازی می‌شود. هر حالت بیانگر وضعیتی خواهد بود که هر کدام از مشارکت‌کننده‌ها می‌توانند در آن دخیل باشند. تغییر حالت زمانی اتفاق می‌افتد که یکی از پنج مورد ذکر شده اتفاق بیفتد. اگر چه هر مشارکت‌کننده آغازگر یک یا چندین رویداد است، ولی این رویدادها عوامل بیرونی برای اتوماتون اصلی در نظر گرفته می‌شود. به عبارت دیگر، رخدادی که می‌تواند روی دهد مهم است نه مشارکت‌کننده‌ای که آنرا آغاز می‌کند. در ادامه اتوماتون متناهی مربوط به هریک از مشارکت‌کننده‌ها آورده می‌شود. در هر مورد فقط رویدادهایی نشان داده می‌شود که روی مشارکت‌کننده تأثیر می‌گذارد. برای مثال، عمل پرداخت فقط روی مشتری و فروشگاه تأثیر می‌گذارد.

شکل ۵، اتوماتون متناهی مربوط به عملکرد بانک است. حالت ۱، حالت شروع است که نشانگر این است که بانک پول الکترونیکی را صادر کرده فارغ از اینکه درخواستی برای وصول یا لغو تراکنش داشته باشد. به محض اینکه درخواست لغو تراکنش توسط مشتری به بانک فرستاده شود، حالت ۱ به حالت ۲ تبدیل می‌شود و پول توسط بانک به حساب مشتری برگشت داده می‌شود. در واقع حالت ۲ نشان‌دهنده وضعیتی است که تراکنش لغو شده است. هم‌چنین در حالت ۱، بانک با دریافت درخواست فروشگاه برای وصول پول، به حالت ۳ رفته و تغییر حالت ۳ به حالت ۴ با انتقال پول به حساب فروشگاه انجام می‌شود.

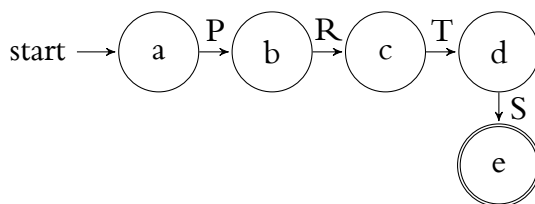
شکل ۶، اتوماتون متناهی مربوط به عملکرد فروشگاه است. حالت a حالت شروع است که با انجام عمل پرداخت توسط مشتری به حالت b تبدیل می‌شود. در حالت b فروشگاه با ارسال پیام درخواست وصول پول به بانک وارد حالت c می‌شود. با دریافت پیام انتقال پول از بانک حالت c به حالت d تبدیل می‌شود. حالت d با ارسال کالا به مشتری وارد حالت نهایی e می‌شود. در این مرحله فرآیند فروش کالا توسط فروشگاه با موفقیت به اتمام می‌رسد.

شکل ۷، اتوماتون متناهی مربوط به عملکرد مشتری است. اتوماتون مورد نظر فقط یک حالت دارد که نشان‌دهنده آزادی عمل مشتری است و مشتری می‌تواند به طور متناوب عمل خرید و لغو خرید انجام دهد.

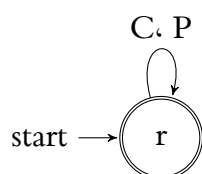

شکل ۵: دیاگرام انتقال بانک

¹⁷Transfer ¹⁸Ship ¹⁹Cancel

شکل ۶: دیاگرام انتقال فروشگاه

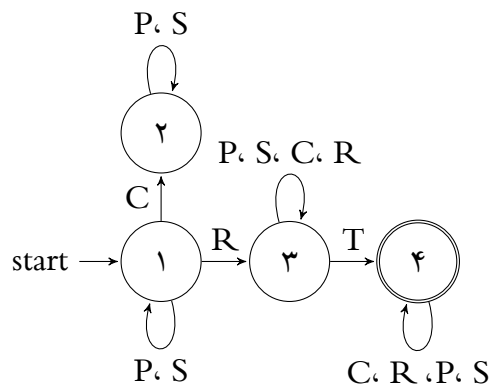
شکل ۷: دیاگرام انتقال مشتری

۳.۳. آتوماتون اصلی خرید اینترنتی. سه آتوماتون توصیف شده، عملکرد سه مشارکت‌کننده (مشتری، فروشگاه و بانک) را به طور مستقل نشان می‌دهند. از محاسبه موازی و هم‌زمان سه آتوماتون، برای به دست آوردن آتوماتون اصلی استفاده می‌شود. در اینجا دو مشکل اساسی وجود دارد:

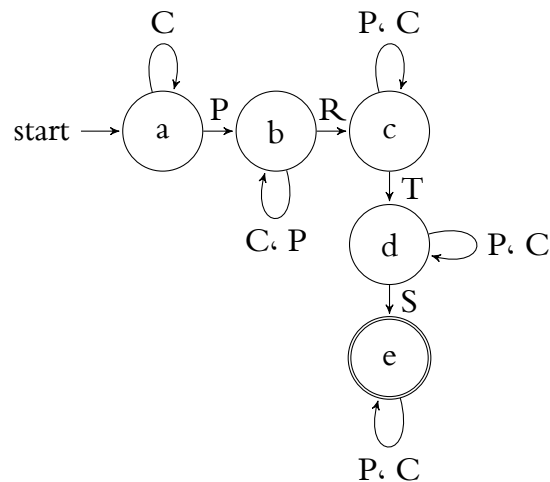
(۱) انتقال‌هایی موجودند که برخی از این آتوماتون‌ها، آن‌ها را شامل نمی‌شوند. وقتی سه آتوماتون با هم در یک آتوماتون کلی در نظر گرفته می‌شوند، آنگاه عدم تعریف هر کدام از مشارکت‌کننده‌ها باعث از کار افتادن آتوماتون اصلی می‌شود. به عنوان مثال عمل پرداخت توسط بانک انجام نمی‌شود و در طول عملیات بانک هرگز عمل پرداخت اتفاق نمی‌افتد؛ ولی در آتوماتون اصلی ممکن است ماشین بانک با ورودی P مواجه شود. برای تکمیل دیاگرام انتقال، اثر بانک در هر حالتی برای P خود آن حالت تعریف می‌شود. در این صورت آتوماتون مربوط به بانک در شکل ۵ وقتی با P مواجه شود می‌تواند در هر حالتی که هست بماند. بنابراین اثر هر حالت در هر دیاگرام، روی اعمال غیر مرتبط خود آن حالت تعریف می‌شود. با اینکار این مشکل در دیاگرام اصلی حل می‌شود.

(۲) مشکل محتمل دیگر این است که یکی از مشارکت‌کننده‌ها به صورت عمدی یا غیر عمدی پیغام غیر منتظره‌ای را بفرستد. به عنوان مثال هنگامی که فروشگاه روی حالت c در شکل ۶ قرار دارد، مشتری عمل پرداخت را برای دومین بار انجام دهد. چون این حالت هیچ کمان خروجی با برچسب P ندارد (به عبارت دیگر $\delta(c, P) = \emptyset$)، لذا ماشین فروشگاه قبل از دریافت پیغام دریافت بانک از کار می‌افتد. برای جلوگیری از کار افتادن سیستم، با انجام کاری مشابه قسمت ۱ این مشکل نیز حل می‌شود.

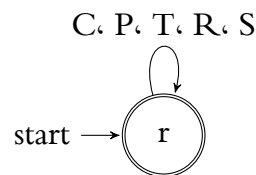
در شکل‌های ۸، ۹ و ۱۰ دیاگرام‌های جدید مربوط به بانک، فروشگاه و مشتری آورده شده است که از آن‌ها در آتوماتون اصلی استفاده می‌شود.

شکل ۸: دیاگرام مورد استفاده در اتوماتون اصلی مربوط به بانک

شکل ۹: دیاگرام مورد استفاده در اتوماتون اصلی مربوط به فروشگاه

شکل ۱۰: دیاگرام مورد استفاده در اتوماتون اصلی مربوط به مشتری

اکنون اتوماتون اصلی $M = (Q, \Sigma, q_0, A, \delta)$ را در نظر بگیرید که در آن:

$$Q = \{r\} \times \{1, 2, 3, 4\} \times \{a, b, c, d, e\} -$$

$$\Sigma = \{C, P, T, R, S\} -$$

$$q_0 = (r, 1, a) -$$

$$A = \{(r, 4, e)\} -$$

δ - تابعی از $Q \times \Sigma$ به مجموعه $P(Q)$ با ضابطه $\delta((r, i, y), X) = (r, \delta_1(i, X), \delta_2(y, X))$ است که در آن δ_1 تابع انتقال بانک و δ_2 تابع انتقال فروشگاه هستند.

۴. اتوماتون متناهی قطعی و جستجوی کلمه

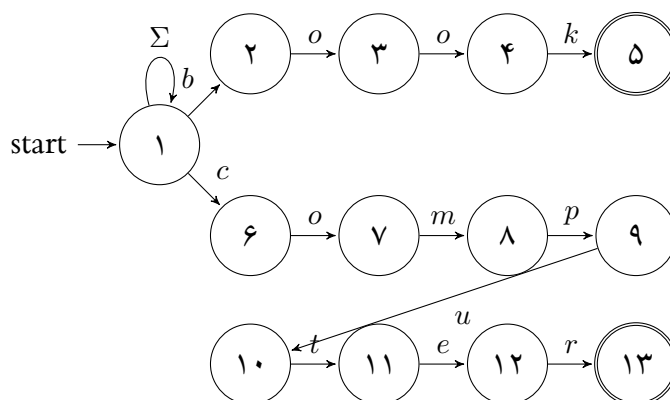
در این بخش کارکرد اتوماتون متناهی در جستجوی کلمه در یک متن توصیف می‌شود. به عنوان مثال بررسی وجود کلمات کلیدی "computer" و "book" در متن ورودی زیر بررسی می‌شود.

There are a number of reasons why computers won't replace books entirely. One reason is that books on paper are cheaper than computer. Books don't need a power source either.

ابتدا اتوماتون متناهی غیرقطعی M پذیرنده کلمات "computer" و "book" طراحی می‌شود (به عبارت دیگر M چنان به دست می‌آید که $L(M) = \{book, computer\}$). دیاگرام انتقال M در شکل ۱۱ آورده شده است.

با استفاده از روش توصیف شده در مثال ۱۴.۲، M تبدیل به اتوماتون متناهی قطعی M_1 می‌شود. مجموعه حالت‌های M_1 ، همان مجموعه توانی $\{1, 2, \dots, 13\}$ است. محاسبه جدول انتقال M_1 ، فقط با حالت‌های دسترس پذیر و لازم، با محاسبه مقادیر $\delta_1(1, \sigma) = \delta(1, \sigma)$ شروع می‌شود. در جدول ۳ سطر اول نشانگر همین محاسبه است. حالت‌های جدید مورد نیاز $\{1, 2\}$ و $\{1, 6\}$ هستند که در جدول به صورت ۱، ۶ و ۱، ۲ نشان داده شده‌اند. با محاسبه مقادیر حالت‌های جدید سطرهای بعدی جدول ایجاد می‌شود. جدول ۳ توصیف تابع انتقال M_1 است که در آن هر حالت یک زیر مجموعه از $\{1, 2, \dots, 13\}$ ، Σ مجموعه تمام نمادهای موجود در متن و $A = \{b, o, k, c, m, p, u, t, e, r\}$ حالت ۱، ۱۳ نشان دهنده مشاهده کلمه computer در متن است. هم‌چنین حالت ۱، ۵ نشان دهنده مشاهده کلمه book در متن است. اکنون با استفاده از جدول انتقال اتوماتون قطعی M_1 و جستجوی حرف به حرف متن ورودی، حالت ۱، ۱۳ دوبار و حالت ۱، ۵ سه بار در پردازش کامل متن ظاهر می‌شود که نشان دهنده دوبار حضور کلمه computer و سه بار حضور کلمه book در متن داده شده است.

از روش فوق برای جستجوی کلمات کلیدی دلخواه در هر متن استفاده می‌شود.

شکل ۱۱: دیاگرام انتقال M مربوط به بخش ۴

جدول ۳: جدول انتقال M_1 مربوط به شکل ۱۱

	$\Sigma \setminus A$	r	e	t	u	p	m	c	k	o	b
$\rightarrow 1$	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۶	۱	۱	۱, ۲
۱, ۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۳	۱, ۲
۱, ۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۷	۱, ۲
۱, ۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۴	۱, ۲
۱, ۷	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۸	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۴	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۵	۱	۱, ۲
۱, ۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۹	۱	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۵*	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۹	۱	۱	۱	۱	۱, ۱۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۱۰	۱	۱	۱	۱, ۱۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۱۱	۱	۱	۱, ۱۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۱۲	۱	۱, ۱۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۲
۱, ۱۳*	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱, ۲

۵. نتیجه‌گیری

استفاده از کامپیوتر در مسائل روزانه رو به افزایش است. بنابراین مطالعه مدل‌های مجرد از کامپیوتر و محاسبه لازم و ضروری است. در این مقاله، مفهوم اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی و زبان‌های پذیرفته‌شده برای آن‌ها به صورت ریاضی توصیف شده است. با وجود تفاوت‌هایی در تابع انتقال اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی، نشان داده شده است که مجموعه زبان‌های پذیرفته‌شده برای اتوماتای متناهی غیرقطعی، همان مجموعه زبان‌های پذیرفته‌شده برای اتوماتای متناهی قطعی است.

بسیاری از مسائل جهان واقعی، با استفاده از اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی مدل‌سازی می‌شوند. در هر مسئله‌ای در ابتدا اتوماتون متناهی قطعی یا غیرقطعی متناظر با آن، به دست می‌آید. سپس اتوماتون فوق، به صورت الگوریتمی برای استفاده در نرم‌افزارهای مختلف استفاده می‌شود.^{۲۰} در این مقاله، چگونگی طراحی دو اتوماتون متناهی برای دو مسئله مختلف توصیف شده است.

در مسئله اول، روند خرید اینترنتی، با استفاده از اتوماتون متناهی غیرقطعی مدل‌سازی شده است. با تدوین الگوریتم متناظر با آن در زبان‌های مختلف برنامه‌نویسی، نرم‌افزاری برای فروشگاه‌های مختلف به دست می‌آید که خرید اینترنتی را برای آن‌ها ممکن می‌سازد.

در مسئله دوم، اتوماتون متناهی قطعی مناسب برای جستجوی دو کلمه کلیدی در یک متن طراحی شده است. از این روش، می‌توان در جستجوی هر کلمه کلیدی، در هر متن استفاده کرد. از این نوع اتوماتون‌های متناهی در نرم‌افزارهای پوشش متن‌های بزرگ مثل مجموعه صفحات وب برای یافتن وجود واژه‌ها و عبارات خاص استفاده می‌شود.

با وجود گستردگی کاربرد اتوماتای متناهی قطعی و غیرقطعی، حافظه کمکی در آن‌ها وجود ندارد. بنابراین در مسائلی که با شمارش و مقایسه مرتبط هستند، از آن‌ها استفاده نمی‌شود. به عنوان مثال زبان $L = \{a^n b^n : n \geq 0\}$ توسط

^{۲۰} در اینجا جزئیات مربوط به طراحی الگوریتم و برنامه‌نویسی بیان نمی‌شود. هدف اصلی ارائه جزئیات ریاضی برای اتوماتون متناهی قطعی و غیرقطعی است.

هیچ اتوماتون متناهی پذیرفته نمی‌شود. اگر به جای a از پراتنز چپ و به جای b از پراتنز راست استفاده شود، رشته‌های $(())$ و $((()))$ عضو L هستند؛ در حالی که رشته $(())$ عضو آن نیست. این نوع ساختارها در زبان‌های برنامه نویسی پیدا می‌شوند. بنابراین ابزاری قوی‌تر مورد نیاز است. اتوماتای پشته‌ای، توسیعی از اتوماتای متناهی قطعی و غیرقطعی است که در آن یک حافظه جانبی به نام پشته^{۲۱} موجود است. در کارهای آتی، کاربردهای اتوماتای پشته‌ای در مسائل روزمره بررسی می‌شود.

مراجع

- [1] M. Crochemore and T. Lecroq, *Pattern matching and text-compression algorithms*, The computer science and engineering Handbook, A. B Tucker, Jr. ed., CRC Press, Boca Raton, 2003.
- [2] K. Culik II and J. Kari, *Image compression using weighted finite automata*, Mathematical foundations of computer science, Lecture Notes in Comput. Sci., 711, Springer, Berlin, (1993) 392–402.
- [3] D. Ding-Zhu and K. Ker-I., *Problem Solving in Automata, Languages and Complexity*, 1st edition, New York, Wiley-Interscience, 2001.
- [4] J. E. Hopcroft and J. D. Ullman, *Introduction to Automata Theory, Languages, and Computation*, Addison-Wesley, 1979.
- [5] D. A. Huffman, The synthesis of sequential switching circuits, *J. Franklin Inst.*, 257 (1954) 275–303.
- [6] P. Linz, *Introduction to Formal Languages and Automata*, 5th edition, Canada, Jones Bartlett Learning, 2011.
- [7] J. C. Martin, *Introduction to Languages and The Theory of Computation*, 4th edition, New York, McGraw-Hill Education, 2010.
- [8] G. Navarro and R. Baeza- Yates, Improving an Algorithm for Approximate Pattern Matching, *Algorithmica*, 30 (2001) 473–502.
- [9] M. O. Rabin and D. Scott, Finite automata and their decision problems, *IBM J. Res. Develop*, 3 (1959) 114–125.
- [10] M. Sipser, *Introduction to the Theory of Computation*, 3rd edition, United States, Cengage Learning, 2012.

سمیه تاری

گروه ریاضی – دانشکده علوم پایه – دانشگاه شهید مدنی آذربایجان – تبریز – ایران
s_tari@azaruniv.ac.ir

سمیه تاری کارشناسی خود را رشته ریاضی محض از دانشگاه تربیت معلم آذربایجان و کارشناسی ارشد و دکتری خود را در رشته ریاضی محض گرایش منطق ریاضی از دانشگاه تبریز اخذ کرده است. در حال حاضر استادیار دانشگاه شهید مدنی آذربایجان می‌باشد.

